

Животът на книгата
Академично слово на доц. д-р Анна Ангелова
24 май 2017 г.

В ден като днешния, когато честваме най-светлия български празник и отдаваме почит пред великото дело на първоучителите, е особено подходящо да се говори за книгите. Но не за книгите, съпътстващи ежедневието ни, а за онези специални издания, които оцелели през вековете и достигнали до нас ни правят съпричастни към отдавна отминали събития, позволяват ни да се докоснем до значими личности и идеи, белязали хода на историята и науката. Тези книги, често труднодостъпни, пазени с особено внимание заключени в библиотечните трезори, защото в качеството си на книжовни паметници са част от световния културен патримониум. В основата на библиотечната история стои библиофилството, а едни от най-любопитните екземпляри, търсени и колекционирани от библиофилите, са т. нар. „куриозитети”.

“Книгата куриозитет” е особен вид издание, стоящо на границата между музейния експонат и книгата, съчетавайки белезите на предмет (произведение на изкуството) и книжно тяло. Впоследствие това схващане се разширява и включва книги с поредица от “странности” като необичайна форма или материали, върху които са отпечатани. Съществува и трето мнение, според което “куриозитети” са книгите, носещи важна, любопитна информация и поради това не са достъпни за обикновения (масов) читател.

Типологията на куриозитета е изследвана най-задълбочено от представителите на френската библиоложка школа. Още в началото на XVII в. френският библиотекар и писател Габриел Ноде (Gabriel Naudé

1600-1653) в основополагащия си труд „Съвети за създаване на библиотеки” подчертава факта, че има “полезни книги”, които не са преиздавани от много време и поради различни причини могат да бъдат безвъзвратно изгубени. Според него познаването и издирването на тези книги е необходимост, която трябва да намери своята теоретична мотивировка¹. По този начин той откликва на една твърде разпространена практика за търсене на особени издания, които познавачите на книгите започват да назовават с комплексния термин „редки и куриозни”. В зародилия се библиофилски дискурс, който описва и обобщава разнообразната практика по конкретизирането на явлението “раритет”, се въвежда и характеристиката “куриозност”. Книгата се превръща в своеобразен социален фетиш и през следващите няколко века се утвърждава като обединяващ, притегателен център за колекционери и любители. В този контекст трактатът на Габриел Ноде се появява като контрапункт на някои от модните тенденции от началото на XVII в., които привилегироваха един или друг тип книги. Куриозният раритет не е елемент на модата, а точно дефиниран обект, който се вписва във схващането му за енциклопедичния тип библиотека, отразяваща универсалната йерархия на познанието. По негово време под “раритет” се разбира “необикновено или неординарно издание”, което е задължителна съставна част от библиотеките на висшата аристокрация. Габриел Ноде се противопоставя на излишния лукс при оформлението на книгите, тъй като той може да отклони вниманието на читателя от най-важната част – съдържанието. За него книгата е “рядка и любопитна” – освен с формата си и с оригиналните идеи, които носи.

¹ Naudé, G. *Advis pour dresser une bibliothèque*. Paris, 1627.

Налагането на куриозитета като основна характеристика продължава през втората половина на XVII в., когато много от ценителите на книгите започват да събират и да изграждат библиотеки в този дух – независимо от острите критики на някои ерудити, които назовават това течение с епитети като “библиомания” или “складове за куриозитети”. По този начин се очертават рамките на две противоположни тенденции, които са отражение на две теоретични виждания – от една страна, на ползвателите на добрите книги (утилитарност), а от друга страна – на колекционерите на куриозни книги (нетрадиционност, необичайност, лукс и изящност). На практика първите публичните търгове през XVIII в. узаконяват “куриозитета” като съпътстваща характеристика на рядката и ценна книга и поставят началото на библиофилския поглед към раритета. Това събитие определя и профилирането в рамките на традиционната библиотека на колекционен фонд, разпределен в т. нар. „кабинети с избрани книги” и в „кабинети с куриозитети”. Това са колекции, формирани на принципа на отхвърлянето, според емпирични показатели (полезен–неполезен, необходим–излишен, сериозен–фриволен, обикновен–луксозен). Включването на раритетите в тези колекции става въз основа на два критерия – текстуално-антологичен (т.е. съдържателно-компонентен) и орнаментален (екземплярно-индивидуален, т.е. формален на ниво екземпляр). Според първия критерий колекцията от редки и ценни книги е антология на определена част от човешкото познание, съдържаща ограничен брой екземпляри (до 1000) от издания без оглед на тяхната поредност. Предпочитат се издания на латински и гръцки класици, придружени с коментар. Вторият критерий е с подчертана библиофилска насоченост, чието съдържание варира в зависимост от конкретните тенденции – формат, издръжливост и цвят на

текстоносителя, материални характеристики на подвързията, украса (външна и вътрешна). Сред формалните характеристики по това време особено място заема аксесоарният потенциал на книжното тяло, който позволява на читателя да индивидуализира екземпляра, допълвайки го с художествени елементи.

През XVIII в. започва процесът на комерсиализация на рядката и куриозна книга, разглеждана като предмет на изкуството или луксозен атрибут. Това естествено води до промяна на начините на възприемането и оценяването на книгата като постепенно се обособяват два субекта – групата на специализираните търговци (антиквари или книжари) и на колекционерите. Появяват се първите описи и каталози на определени, търсени заглавия, в които се наблюдава опит за предефиниране и остойностяване на куриозната книга. Този процес е свързан с класифицирането и систематизирането на печатните издания, които първоначално се изграждат върху тематичен признак, впоследствие допълнен с данни за подвързията, хартията, състоянието и произхода. По този начин понятието “раритет” прибавя към темпоралната си характеристика и първите библиоложки параметри. Книгата се разглежда в своята битийност на екземпляр със собствена история, като качествата “рядкост” и “ценност” се тълкуват чрез куриозността в два аспекта – относителна куриозна рядкост и абсолютна куриозна рядкост. Идеята за относителност е резултат от появата на нов субект в културното пространство – книжаря-издател, който преобръща пазара с осъвременени издания, част от които са с библиофилска стойност. През 1763 г. известният издател и книжар Г.Ф. Дьобюр-младши (G. F. Debure le Jeune 1732-1782), възприеман от съвременниците си като всепризнат авторитет, въвежда в обръщение

комплексното понятие “рядка и особена книга”². Новото понятие разглежда книгата през призмата на нейната съдържателна и формална (типографична) характеристика. Дьобюр успява да неутрализира противопоставянето между преценката на ерудитите, които определят стойността на изданието според неговото съдържание и реалната му аукционна цена, основана преди всичко на типографските особености.

В началото на XIX в. пазарното търсене се налага като обективен критерий за стойността на куриозната книга. В този аспект куриозността вече се определя от конфигурацията на колекционерското търсене като допълнение на принципите за рядкост и ценност.

Паралелно с развитието на идеята за комерсиалната стойност на книгата, тя все по-малко се разглежда като предмет. Във връзка с това в библиоложката практика започват да се открояват определени издания, които придобиват статут на знакови (фарови) книги. Това са изданията, които маркират посоките на развитие и имат изключително значение при обособяването на дадена научна област или имат фундаментална роля в историко-културното и социалното развитие на обществото. Фаровите издания принадлежат както на съответните национални култури, така и на световния патримониум, но дори и сред общопризнатите раритети се наблюдава диференцираност според тяхната степен на знаковост:

- не всички “Елзевири”, “Делфини” или “Алдини” се ползват с еднакъв интерес и имат идентичен статут;

- определена част от първите печатни издания на творби на антични автори не се търсят поради текстологични или типографски несъвършенства. Стойността на подобен тип книги се свързва с

² G. F. Debure le Jeune. *Bibliographie instructive ou Traité de la connaissance des livres rares et singuliers*. Paris, 1763.

новопоявилото се понятие “editio optima” (най-добро издание), което се противопоставя на “editio prima” (първо издание) и започва да олицетворява новото виждане за куриозитетност.

Антоан-Огюстен Реноар (A. A. Renouard 1766-1853) разглежда стойността на книгата през призмата на характеристиките: качество и красота³. В този смисъл качеството е присъщо само на коректно издадените общокултурни шедеври, а красотата на екземпляра е функция от неговата материална реализация. След създаването на Дружеството на френските библиофили през 1820 г. като задължителни елементи при идентифицирането на куриозитетните издания се включват – степента на запазеност, състояние и произход на книгата и една нова куриозитетна характеристика – билиофилската йерархизация на отделните екземпляри. Параметрите на остойността напускат границите на изданието и все повече се концентрират върху конкретния екземпляр.

Очертава се и ролята на библиотечния интерес като елемент при формиране на стойностната характеристика на книгата. Той доразвива в теоретичен план утвърдилата се билиофилска позиция за абсолютна и относителна куриозитетна стойност по отношение на изданието и отделния екземпляр, въвеждайки параметрите “време”, “място”, “ползвател”. Според темпоралния параметър и най-обикновената книга след години може да се превърне в раритет. Локативният параметър определя степента на дадено куриозно издание според отдалечеността му от мястото на издаване. Промяната на читателския вкус води и до различно търсене на отделни куриозитети: непълни издания, които съдържат само част от текста на съчинението; издания на веленова хартия; издания, отпечатани със значително по-широки полета от

³ Renouard, Antoine-Augustin. Catalogue de la Bibliothèque d'un amateur. Paris, T. 1-4, 1819.

общоприетите бели полета; първи печатни издания на известни манускрипти, инкунабули и др.

Като относително търсени куриозитети известния библиофил Жак-Шарл Брюне (Jacques-Charles Brunet 1780-1867) определя: многотомни издания – печатни извори; листови издания; краеведски издания; истории на научни дружества, университети и академии, биографии на учени и писатели, каталози на обществени и лични библиотеки; първи отпечатъци на илюстрирани издания; книги на редки езици. За такива куриозитети той приема първите издания от продукцията на известните издатели и печатари от XVI до XVIII в.; издания с художествени шрифтове и ръчно рисувани илюстрации; поръчкови издания, както и издания публикувани под фалшиви заглавия.

От началото на XX в. библиофилските тенденции се определят от движението “нова библиофилия”, чийто основоположник е Фернанд Вандерем (Fernand Vandérem 1864-1939). Той свързва куриозитетността, от една страна, с библиофилските параметри, а от друга – библиофилията с господстващите литературни течения и извежда на преден план колекционирането на първи издания. Поради тази причина за него понятието колекция се оказва тясно и лансира виждането за “културно-библиофилна библиотека”. Тази библиотека от художествени куриозитети се изгражда върху антологична основа и групира оригинални литературни издания, свързани с модернистичните тенденции. Теоретичните залози на “новата библиофилия” надхвърлят темпоралните граници на модернизма и се разпространяват върху цялата литературна продукция, като основен приоритет е историко-културната стойност на екземпляра, носещ белези на автора или притежателя (автографи, бележки, дарствени надписи, авторски или

редакторски корекции), които го превръщат в уникален екземпляр. Новата библиофилия разглежда куриозитетността като функция на форма и съдържание, съчетани с особеностите на литературния (книжовен) артефакт (бил той уникат, раритет или куриозитет). Тази тенденция разширява обхвата си през втората половина на XX в. и включва първите и прижизнени издания в областта на науката.

В рамките на европейската традиция се вписва и виждането на основоположника на българското библиотекознание и дългогодишен директор на Университетската библиотека - академик Стоян Аргиров⁴. В лекциите му, четени в Университета през учебната 1924/25 г., при определянето на раритетите той въвежда обобщаващото понятие “забележителна книга”⁵, чрез което дефинира изданията както според тяхната формална характеристика, така и по отношение на съдържанието им. Спирайки се подробно на различните причини, които определят една книга като “забележителна”, той подчертава, че тя “може да бъде забележителна – защото е от твърде ранен произход...; защото е написана или издадена от някой особено прочут автор или издател; защото разглежда някой много особен предмет или начинът на разглеждането е много особен; защото се отличава от другите книги по своята великолепна и скъпа, или пък с особен вкус изработена външност; защото произлиза от някоя прочута печатница..., или пък защото е писана или печатана върху необикновен материал и най-после защото е имала някоя странна съдба или напомня за забележителни събития и лица”⁶.

Днес най-старите и устойчиви културни институции – библиотеките, съществуват без прекъсване в продължение на

⁴ Аргиров, Ст. Учение за библиотеката: Лекции [Ръкопис]. (УБ Каса 232)

⁵ Срв. фр. “livre remarquable”.

⁶ Аргиров, Ст. Учение за библиотеката: Лекции. (Ръкопис). Каса УБ.

хилядолетия, са изправени пред трудни решения и множество проблеми. Трудно е да гадаем, какво ги очаква в бъдеще. Само допреди 15 години експерти упорито ни убеждаваха, че библиотеките на бъдещето ще бъдат библиотеки без книги и ни демонстрираха лавици с наредени дискове. Слава богу това не се случи. Дори и най-некачествената хартия има живот поне 300 години, докато електронните носители се превръщат в непотребна вещ само след две, три години. Библиотеките разбира се ще продължат да се променят, приемайки предизвикателствата на новите технологии, като предлагат все повече ел. книги, ел. списания и все по-широк достъп до различни бази данни и дигитални колекции. Така постепенно традиционната библиотека се превръща и в център за достъп до информационни ресурси, място за обучение и социални контакти. Този процес е необратим. Убедена съм обаче, че библиотеката ще запази основната си мисия – да бъде пазител. Пазител на книжовното наследство, защото който не познава миналото, няма бъдеще. Що се отнася до съдбата на традиционната книга, въпреки многото нови и вехти пророци, които вещаят нейния край, все по-убедително се чуват гласовете на тези, които вярват, „че слуховете за преждевременната ѝ смърт са силно преувеличени ”.

доц. д-р Анна Ангелова

Директор на Университетска библиотека

„Св. Климент Охридски”